

Слободянюк Микола Анатолійович

к.і.н., доцент кафедри українознавства Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту

РАДЯНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ

Створення комуністичного підпілля в Києві, як і по всій Україні, було обумовлено низкою заходів радянських органів влади по організації боротьби в тилу нацистських окупантів. Керівництво СРСР розуміло, наскільки важливою формою опору загарбникам може стати підпільна боротьба в Україні. Згодом стало очевидно, що якщо ведення партизанської війни сильно залежало від ландшафту і пори року, від постачання зброєю і продовольством, від підтримки населення, то підпільна боротьба, в силу своєї специфіки, значно менше залежить від названих чинників і, тому, велася по всій території України протягом всього періоду окупації. Особливе значення підпілля мало там, де зосереджувалися стратегічні промислові об'єкти, великі міста, порти, а також густа мережа автомобільних доріг та залізниць, яку противник використовував для вивезення з України матеріальних цінностей і перекидання на фронт воєнних вантажів та людських резервів. Саме в містах розташовувалися органи управління, гарнізони та інші об'єкти окупантів. Всі вони стали цілями для атак і диверсій антинацистського підпілля. З огляду на це, дуже важливим питанням було створення ефективної підпільної мережі у столиці України – стратегічно важливому промисловому і транспортному центрі.

Як і партизанський рух, партійне підпілля формувалося "зверху" по адміністративно-територіальному (обкоми, міськкоми, райкоми) або по територіально-виробничому (партійні осередки) принципу. Організацію боротьби в тилу німців було доручено НКВС, військовим радам фронтів і партійним органам. Безпосередньо питанням партійного підпілля займались спеціально призначені члени Політбюро і секретарі ЦК КП(б)У, перші секретарі обкомів, міськкомів і райкомів партії. За підготовку комуністичного підпілля і партизан по Україні відповідав секретар ЦК КП(б)У М. А. Бурмистенко. За Київ відповідали секретар Київського обкому КП(б)У М. Мішин, який формував підпільний обком, і секретарі Київського міськкому Т. Шамрило та К. Івкін.

Уже влітку 1941 р. були створені основний та запасний підпільні міськкоми, 9 райкомів, а 9 підпільних райкомів комсомолу, 37 підпільних партійних і комсомольських осередків та диверсійних груп загальною чисельністю 646 чоловік. Секретарем основного міськкому був затверджений М. Г. Рудешко, його заступником став В. І. Хохлов. Запасний підпільний міськком очолив С. Г. Бруз [3, 22]. Першим секретарем підпільного міськкому комсомолу став Н. С. Зеленковський [22, 12].

Перед міським підпіллям були поставлені наступні завдання:

«а) створення підпільної організації, яка вела б організовану боротьбу;

б) агітаційно-масова робота серед населення...;

в) підготовка населення до збройної боротьби і рекрутування з підготовленої частини до партизанських загонів;

г) добування зброї, медикаментів і грошей, як матеріальної бази підпільної організації;

д) завдання економічної шкоди німецькій владі;

е) розвідка воєнних сил і об'єктів німецької армії» [23, 8].

18 вересня 1941 р. радянські військові підрозділи залишили м. Київ, а 19 числа до нього вступили частини вермахту. Почалася німецька окупація, що тривала 778 днів, до 6 листопада 1943 р. З перших днів окупації німці вжили заходів з нейтралізації залишеного підпілля. Була створена густа мережа поліцейських і контррозвідувальних органів з чисельною агентурою: гестапо, абвер, підрозділи СС, поліцейські батальйони, дивізії охорони тилу, польова жандармерія, таємна польова поліція, місцева допоміжна поліція. Органи гестапо, прибуваючи в окуповані міста, привозили з собою або вербували на місці агентів, які добре знали місцеву мову. Їм доручалося підслуховувати розмови на вулицях, ринках та інших громадських місцях [12, 7].

У жовтні 1941 р. почалися перші провали підпільних райкомів КП(б)У і арешти залишених підпільників. Агентами гестапо були арештовані: секретарі Ленінського підпільного райкому А. Н. Федоров і Ленінського запасного райкому Н. Я. Тичина, секретарі Сталінського підпільного райкому Л. Ф. Лінник і Сталінського запасного райкому П. І. Комаров, секретар Молотовського підпільного райкому П. К. Каркоц, секретар Кагановичського підпільного райкому П. І. Скляр. Двоє з трьох членів Петровського райкому, секретар Б. Рудяков і член райкому Д. Рижикова, ухилилися від боротьби і виїхали з Києва. Тільки в Дарницькому районі були арештовані і розстріляні в перших числах жовтня 18 комуністів, в тому числі секретар підпільного райкому К. Духанін. Всього до кінця 1941 р. було арештовано або пропало без вісти більше 50 членів залишеного в місті підпілля.

Не приступили до роботи або були знищені підпільний міськком, Ленінський, Кіровський, Дарницький, Сталінський, Молотовський, Кагановичський райкоми КП(б)У, а також всі райкоми ЛКСМУ, за виключенням Сталінського райкому ЛКСМУ. Їх члени були арештовані, виїхали з Києва або відмовилися вести боротьбу проти загарбників.

У зв'язку з арештами не приступили до роботи секретар підпільного міськкому КП(б)У М. Г. Рудешко і члени міськкому І. С. Потоцький, П. А. Герец, А. Н. Манзуров та В. Н. Шурко. Їх доля невідома, за виключенням В. Шурко, який виїхав з Києва. Залізничний, Жовтневий, Петровський райкоми КП(б)У також

понесли кадрові втрати і пішли в глибоке підпілля. Не приступила до роботи і більшість залишених партійних осередків [13, 114-117].

Основними причинами швидкого розгрому залишеного комуністичного підпілля були великий досвід нейтралізації підпілля у німецьких спецслужб, недостатній досвід боротьби і конспірації у підпільників, недоліки в підборі кадрів для підпілля і підготовці до підпільної діяльності, відсутність централізованого управління підпільною боротьбою, вузька соціальна база в перший період окупації, зрадництво, недостатня матеріальна база [7, 51].

Таким чином, в результаті заходів окупантів завчасно підготовлене підпілля в цілому навіть не змогло приступити до роботи, будучи розгромленим одразу після окупації міста. Перший склад підпільного міськкому і більшості райкомів були розкриті, активісти арештовані і розстріляні, а матеріально-технічна база знищена.

Матеріальне забезпечення було одним з важливих чинників, які визначали ефективність, характер діяльності і долю підпільних організацій. Для майбутніх підпільників було підібрано 40 конспіративних і явочних квартир, організовано кілька невеликих друкарень. В різних місцях міста встановили 10 радіоприймачів [29, 337]. За деякими даними, лише для підпільного міськкому заклали декілька складів з продовольством, промтоварами, грошима і цінностями вартістю кілька мільйонів радянських рублів [18, 10]. Тільки один такий склад включав у себе 2 півлітрових банки із золотими і срібними монетами, кільцями, сережками, годинниками і німецькими марками на загальну суму близько 200 тис. рублів [28, 69-71]. Для роботи підпільного Ленінського райкому партії було залишено дві друкарські машинки, папір, більше 2000 надрукованих листівок, 15 револьверів, кілька десятків гранат [16, 12].

Незважаючи на ці цифри, завдання матеріального забезпечення підпілля у Києві не було вирішене. Значна частина матеріальних засобів пропала після початку німецьких репресій, частина загинула на конспіративних квартирах під час вибухів будинків на Хрещатику і прилеглих вулицях. Дуже швидко стало зрозуміло, що слід було не просто залишити на окупованій території склади, але й створити умови для поповнення матеріальної бази в умовах окупації. Цього зроблено не було.

Часто йшлося навіть не про забезпечення підпільної роботи, а про елементарне виживання підпільників в умовах постійного недоїдання і холоду. Перед кожним підпільником виникали питання, як заробити собі на життя, як зберегти чи відновити здоров'я, де жити, як будувати стосунки в сім'ї, як допомогти своїм рідним. Саме ці турботи, за рідким виключенням, займали більшу частину часу підпільника. Крім будинків, де жили німці, в Києві не було не лише електрики, але й централізованого опалення, водогону і каналізації. Усі кияни намагалися переселитися у квартири з пічним опаленням, проте і тут окупанти не залишали людей у спокої, видавши наказ про здачу надлишків палива. Наслідком війни стала поява давно забутих хвороб і майже поголовна вошивість.

Узимку 1941-1942 рр. внаслідок війни і політики нацистів до Києва прийшов справжній голод, від якого загинули тисячі мешканців. Показово, що у листопаді 1941 р. в порядку денному зборів міських підпільників стояло тільки два питання: про організацію підпільних райкомів і продовольче питання організації. Очевидно, що саме ці питання вважалися найбільш важливими для підпілля восени-взимку 1941 р. Ось як оцінює вплив матеріального чинника на боротьбу з окупантами сам Київський підпільний міськком: «За минулий період, з жовтня 1941 р. [по 19 травня 1942 р. – Авт.] знову створеним складом міськкому КП(б)У і міськкомом комсомолу була проведена значна робота з питань партизанського руху і друковано-агітаційної роботи. Однак, в силу обставин, що склалися, міська партійна і комсомольська підпільні організації переживали і переживають неймовірні труднощі через відсутність засобів, як для проведення роботи, так і для існування низки керівних працівників, що знаходяться на нелегальному становищі, і переносять небачені страждання... Відсутність засобів призвела до того, що підпільні партійна і комсомольська організації не могли конспіруватися так, як це необхідно в умовах гестапівського терору... (відсутність конспіративних квартир, відсутність харчування, одягу, друкарських машинок, склографа та ін.), без чого майже немислимо нормально проводити підпільну роботу» [5, 90].

Однак, поступово підпілля стало «обростати» матеріальною базою і досвідом для її постійного поповнення. Для цього використовувалися різні шляхи: відкриття підпільниками легальних кустарних підприємств, торгівля на ринках, заготівля продовольства у сільській місцевості, добровільне або примусове залучення працівників окупаційних підприємств і закладів в матеріальне забезпечення підпільників, пограбування банків і т. п.

В результаті такої роботи у Київського міськкому з'явилася підпільна друкарня за адресою провулок Татарський 9, кв. 2. В цьому домі знаходились друкарська машинка, склограф, ротатор, а також радіоприймач. Крім того, підпільні приймачі міськкому були встановлені по вул. Гарматній 19, в аптеці по вул. Леніна-Короленко і по вул. Дачна 7, кв. 13. На вул. Саксаганського знаходилась майстерня по виготовленню печаток і штампів. База зброї була облаштована на Подолі, а всі члени міськкому і секретарі райкомів отримали пістолети [4, 59].

Група Г. К. Голеця отримувала матеріальну підтримку від керуючого базою лікарських рослин і від своїх людей на маслозаводі. Директор Дмитрієвського банно-прального комбінату Володимир Сенкевич передавав підпільникам гроші, мило, німецьке обмундирування, дефіцитні товари на продаж. Через комісника 9-го відділення поліції Олександра Танцюру Сенкевич отримав і передав підпіллю два нагани і біля ста патронів [25, 99-101]. Начальник транспортної контори на Подолі Хропак підтримував підпільників хлібом, горохом і сіллю. Як відмічалось в одному зі звітів Київського підпільного міськкому: «член бюро Ленінського райпарткому т. Дикий зумів організувати так роботу, що в нашому розпорядженні опинилося

більше 150 тис. рублів, десятки пудів пшона, крупи, печеного хліба, більше 70 кг олії і т. д. Всі ці засоби і продукти були видані нашим людям – партизанам, розвідникам, підпільникам. Тов. Демчук організував через 1-й хлібзавод доставку підпільникам муки (2 мішки муки, 320 кг пшона)» [14, 178].

Незважаючи на важкі втрати восени 1941 року і майже повну відсутність матеріальної бази, київське підпілля поступово розгортало свою діяльність. В кінці жовтня 1941 р. замість зниклого без вісти М. Рудешко новим секретарем міськкому обирається К. П. Івкін. Новий міськком спочатку включав 5 чоловік: К. Івкін, його заступник В. Хохлов, Ф. Ревуцький, В. Кудряшов, Ф. Зубков. Пізніше до нього ввели Г. Кулика та І. Кучеренко. У грудні 1941 р. секретар запасного міськкому С. Бруз установив зв'язок з основним підпільним міськкомом, після чого обидва комітети працювали разом. Також міськкому вдалося встановити зв'язок із Залізничним і Жовтневим райкомами.

Першочерговими завданнями нового міськкому стали встановлення зв'язків з членами райкомів, відновлення роботи підпільних організацій, пошук засобів друкування і розповсюдження листівок, створення матеріальної бази, здійснення диверсійних і терористичних актів. Члени міськкому КП(б)У були закріплені за підпільними райкомами для надання практичної допомоги в роботі. Зокрема В. Кудряшов був закріплений за Залізничним райкомом, В. Хохлов – за Жовтневим, Г. Кулик – за Кіровським. Уже до листопада 1941 р. зусиллями О. Пироговського, В. Кудряшова, Г. Левицького, І. Сікорського, С. Пащенко були створені і діяли бойові підпільні групи на станції Київ-товарний – дві по 3-4 чол. кожна; на станції Київ-пасажирський – три групи, в депо ім. Андрєєва – три групи, а також на залізничному вузлі Київ-пасажирський, на лісозаводі ім. 1 травня на Чоколівці [33, 3].

Крім партійного підпілля, стихійно виникало і починало боротьбу з окупантами так зване антифашистське підпілля. Ці підпільні організації діяли самостійно і не підпорядковувалися міськкому і райкомам компартії. З часом більшість з них установило зв'язок з партійним підпіллям і перейшло під його керівництво. Наприклад, власну ініціативу проявив залишений для роботи в підпіллі член Дарницького райкому А. Тимощук. Він організував підпільну партійну організацію в депо Київ-Московський. Тимощук використовував на потреби організації матеріальну базу, залишену для Дарницького підпільного райкому: зброю, вибухівку, два радіоприймачі, друкарську машинку. На початку 1942 р. організація випустила свою першу листівку, а перед 1943 роком виросла до 31 людини, об'єднаних у 4 групи. Також на початку 1942 р. За допомогою Тимощука на Дарницькому вагоноремонтному заводі була створена партійна організація з 6 чоловік на чолі з Л. Н. Воробйовим, яка на кінець 1942 р. збільшилась до 39 чоловік в семи підпільних групах [29, 348].

У грудні 1941 р. на заводі «Арсенал» починає свою роботу підпільна організація Д. Я. Нестеровського і Н. І. Гайцана «Арсеналець». До складу організації

спочатку входили 14 чоловік. Вже тоді арсенальці проводили агітаційно-масову роботу, друкували і розповсюджували листівку «Радянський голос», заготовляли документи для підпільних працівників, проводили розвідувальну роботу і готували людей для партизанських загонів. На середину 1943 р. в «Арсеналець» входило 98 чоловік [23, 8].

Підпільна організація «Смерть німецьким окупантам» на чолі з Г. С. Кочубеєм на початку свого існування об'єднувала 16 патріотів, до травня 1942 р. вона виросла до 28, а у 1943 р. нараховувала уже близько 150 чоловік і поширила свою діяльність, крім Києва, на 6 залізничних вузлів і кілька районів Київської, Чернігівської і Житомирської областей [11, 120].

Новий підпільний міськком КП(б)У під керівництвом К. Івкіна протягом листопада-грудня 1941 і січня 1942 р. організував 6 нових підпільних райкомів КП(б)У: Кіровський (секретар Б. А. Байда), Кагановичський (В. І. Артамонов), Молотовський (Н. С. Ухо), Сталінський (Л. С. Розанов), Петровський (І. Складенко), Ленінський (Д. Ф. Немцев). Останній до роботи не приступив [13, 130-134]. Крім того не припиняли діяльності Залізничний, Жовтневий і Дарницький райкоми партії.

Поряд з організацією нових підпільних райкомів КП(б)У рішенням підпільного міськкому протягом січня-квітня 1942 р. були відновлені підпільний міськком комсомолу і 8 райкомів ЛКСМУ в усіх районах, за виключенням Сталінського району, де працював залишений підпільний райком ЛКСМУ на чолі з Г. Я. Сініциним. Спільним рішенням міськкомів КП(б)У та ЛКСМУ керівником Ленінського райкому комсомолу був затверджений Юрій Пустовойтов, Молотовського – Костянтин Єгунов, Кіровського – Тося Чілімбій, Кагановичського – Сидір Петренко, Жовтневого – Піддубний (ім'я невідоме), Петровського – Зіна (прізвище невідоме), Залізничного – Єфросінья Кошєєва [10, 174]. Їм були дані підпільні прізвища, поставлені конкретні завдання по формуванню комсомольських первинних організацій і груп в кожному районі міста. Секретарем підпільного міськкому ЛКСМУ ще до окупації був залишений Н. Зеленковський, але після його арешту 16 березня 1942 р. секретарем підпільного міськкому ЛКСМУ став ініціативний та енергійний І. Кучеренко.

В цілому міськком під керівництвом К. Івкіна об'єднував 126 чоловік, з яких було 47 комуністів, 13 комсомольців, 66 безпартійних. Було створено 18 підпільних організацій і груп, 40 конспіративних і явочних квартир, майстерня з виготовлення печаток і штампів на вул. Саксаганського, склад зброї на Подолі [1, 1].

У квітні-липні 1942 р. по Києву прокотилася друга хвиля репресій. У квітні з числа керівників підпілля були арештовані секретар міськкому комсомолу І. Кучеренко (став зрадником), секретарі Кагановичського і Жовтневого райкомів В. І. Артамонов та І. Ф. Дудінов, загинув при арешті секретар Молотовського райкому Н. С. Ухо. У травні потрапив до гестапо член бюро Залізничного райкому Г. Левицький.

Щоб уникнути повного провалу 19 травня 1942 р. підпільний міськком ухвалює рішення «про неможливість подальшого перебування у Києві низки керівних підпільних працівників і деяких зв'язкових». Рішення зобов'язувало секретаря міськкома Івкіна, членів міськкома Кудряшова, Ревуцького і Кулика разом зі своїми зв'язковими негайно залишити Київ, перейти лінію фронту і прибути у розташування ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У. Функції підпільного міськкому партії повинен був взяти на себе запасний міськком КП(б)У на чолі з С. Брузом. Всупереч цим планам 2-9 червня відбулися арешти членів основного (членів бюро К. Івкіна, В. Кудряшова, Ф. Ревуцького, С. Пашенко, зв'язкових Т. Рогозинської та А. Хохлової) і запасного міськкомів (члена бюро Г. Подшивалової, зв'язкової М. Васильєвої, господаря конспіративної квартири Д. Якименко), а С. Бруз при арешті загинув. Також були арештовані секретарі Сталінського, Молотовського, Кагановичського і Жовтневого райкомів КП(б)У, а самі районні організації розгромлені [13, 157-160].

Через зрадництво І. Кучеренка та деяких інших учасників підпілля було практично повністю знищено не лише партійне, але й комсомольське підпілля Києва. Тільки у травні 1942 р. було арештовано 69 комсомольців, а у червні – більше 300 комуністів і комсомольців. Усі підпільні райкоми ЛКСМУ і первинні комсомольські організації припинили свою діяльність, оскільки всі керівники були арештовані, а деякі також стали зрадниками (секретар Ленінського райкому ЛКСМУ – Ю. Пустовойтов, секретар Кагановичського райкому ЛКСМУ – В. Чайка) [32, 15].

Наскільки важким виявився удар карателів, можна судити за свідченнями І. К. Скляренка: «Приблизно з 10 червня 1942 року підпільна організація була майже повністю розбита, тому що бюро міськкому перестало існувати, комсомольська організація також, і ми пішли, приблизно, місяці на два у глибоке підпілля. Ми абсолютно не давали про себе знати» [6, 221]. Подібним чином ситуація описувалася у листі підпільника А. С. Фалько: «...філери (агенти) не дають можливості вийти з квартири... доводилось, тікаючи від агентів, сидіти на горищі по 2-і доби. В результаті чого майже весь склад бюро МК тепер арештований... по всіх районах поліції роздали мої фотокартки і мені буквально не можна вийти з квартири, яку я вже маю одну єдину, бо всі мої квартири розкриті, родичів арештували і одного вже розстріляли» [15, 40-43].

Після хвилі арештів і розгрому міськкомів КП(б)У та ЛКСМУ у квітні-липні 1942 р., керівництво партійним підпіллям міста перебирає підпільний Залізничний райком, який фактично виконував функції київського міськкому. За даними Г. Міронічева у розпорядженні цього райкому залишилося 80 підпільників [24, 3].

Вижили і продовжили боротьбу також Петровський і Кіровський райкоми КП(б)У, Сталінський підпільний райком ЛКСМУ та близько 40 підпільних партійних, комсомольських організацій і груп [13, 160]. Для відновлення місцевих партійних осередків у деякі райони Києва були направлені організатори і керівники

підпілля: у Жовтневий район – І. К. Гаврилюк, Ленінський – П. В. Рябошапка, Кіровський – П. І. Щербаков, Сталінський – М. Т. Джагаркава. Активність підпільних організацій та перемоги Червоної Армії на фронтах сприяли швидкому зростанню числа тих, хто бажав взяти участь у боротьбі з окупантами. На початку 1943 р. у Києві вже налічувалося 66 підпільних організацій, а до літа 1943 р. в місті діяло 5 підпільних райкомів КП(б)У, 1 райком ЛКСМУ і 128 підпільних організацій і груп [30, 193].

Взаємодія підпільних організацій і партизанських загонів була важливим елементом боротьби з загарбниками. Така співпраця створювала великі переваги як для загонів, так і для організацій, підтримувала їх бойовий дух. Партизани постійно потребували постачання зброї, боєприпасів, медикаментів та інших промислових товарів, які у сільській місцевості відшукати було дуже важко. Крім того, підпільники переправляли до лісу велику кількість молодих людей, що бажали зі зброєю в руках битися з загарбниками.

У свою чергу, підпільники, спираючись на підтримку партизан, одержували достатньо надійні лісові бази, важкодоступні для німців. У випадку розконспірації чи загрози переслідувань багатьох підпільників відправляли до загонів продовжувати боротьбу. Через партизанські загони радянському підпіллю було легше налагодити зв'язок з Великою землею, переправити туди зібрану інформацію отримувати директиви. При підході до Києва частин Червоної Армії партизани і підпільники планували і проводили спільні операції.

До весни 1943 р. партизанський рух у Київській області був дуже слабким. Намагаючись його активізувати, Український штаб партизанського руху лише з червня 1942 по серпень 1943 р. перекинув літаками на Київщину 85 чоловік у складі 11 організаторських груп [29, 358]. Відповідні директиви про підтримку партизан віддавалися і київському підпіллю. Розуміючи необхідність активізації збройної боротьби, Київський підпільний міськком 28 квітня 1942 р. приймає рішення про організацію «першого Міського партизанського загону в кількості 100 чоловік з активу міських партійної і комсомольської організацій, із залученням воєнних товаришів, відданих патріотів нашої Батьківщини».

Планувалося, що сформований загін 12 травня вийде до лісу і буде діяти в Київській та Житомирській областях. Проте, у зв'язку з арештами (були арештовані командир загону В. Кудряшов і комісар С. Пашенко), загін зміг вийти до чернігівських лісів лише у червні 1942 р. Новим командиром став Князев (ім'я невідоме), а комісаром – член бюро підпільного міськкому Г. Кулик. Наприкінці липня 1942 р. цей загін був розгромлений окупантами у Корюківському районі Чернігівської області [13, 139].

Перша невдача не змусила підпільників відмовитися від формування партизанських загонів. Вербуванням патріотів у партизанські загони зокрема займалася підпільна організація на чолі Н. А. Сороки на Дарницькому залізничному

мосту. На його відновленні працювало біля 500 радянських військовополонених. Сороці вдалося організувати втечу з полону радянського офіцера К. М. Дівоніна, який влаштувався сторожем на Андрушевському цукрозаводі в Житомирській області. Група Сороки організовувала втечі військовополонених, видавала їм підробні документи, а Дівонін формував з них партизанські групи в селах Житомирщини. Восени 1942 р. у цих групах налічувалося близько 180 чоловік, 80 з яких були достатньо добре озброєні.

У жовтні 1942 р. групи К. Дівоніна об'єдналися в один загін з групою С. Маленко, що діяла на станції Бровки. Було прийнято рішення вийти в ліс трьома групами для розгортання партизанської війни. Маленко став командиром загону, Клопотовський – комісаром, а Дівонін – начальником штабу. В силу різних обставин ці три групи не змогли об'єднатися і діяли як самостійні партизанські загони. Загін під керівництвом Маленко і Дівоніна вийшов у Макарівський район Київської області. За час свого існування загін Маленко пустив під укіс 3 ешелони, здійснив наскок на лісництво і зерносклад. Але навесні 1943 р. загін був зраджений провокатором, а Маленко і Дівонін повішені німцями.

Залишки загону Маленка влилися до складу третього загону, де командиром був Н. Колос, а комісаром Ф. Клопотовський. 12 березня 1943 р. група погано озброєних партизан загону напала на село Нижилівичі, убили кілька німців та поліцаїв і заволоділи їх зброєю. Незабаром загін поповнився мешканцями села Кодра Житомирської області. Тепер загін нараховував 80 піших бійців при чотирьох кулеметах, 10 вершників, 25 парних візків. На базі цього загону було створено велике партизанське з'єднання ім. Хрущова, яке діяло на Київщині до кінця окупації [8, 343]. Про цей загін дізналася і вийшла на зв'язок київська підпільна організація Г. Голеця. Г. Голець отримав дозвіл сформувати свій підрозділ, вивів з Києва кілька підпільників, набрав загін чисельністю у 150 чоловік і діяв у Димерському і Бородянському районах області [26, 108].

Кияни налагодили тісний зв'язок з партизанськими з'єднаннями С.Ковпака та О.Сабурова, а також з іншими загонами Київської, Чернігівської і Житомирської областей. Багато підпільних організацій надавали партизанам велику допомогу людьми, зброєю і медикаментами. Зброя і боєприпаси куплялися в угорських та італійських військовослужбовців, викрадалися на складах і в гарнізонах, а також збиралися на місцях боїв по лісах.

Так, підпільна організація Н. С. Короля направила в партизанські загони Розважівського, Макарівського і Димерського районів близько 100 чоловік, 180 гвинтівок, 30 гранат, 10 тисяч патронів. Другий секретар Сталінського підпільного райкому комсомолу А.Подвласов організував групу із 40 студентів, яка збирала в місті медикаменти і передавала їх до партизанського загону імені Леніна [29, 349-351].

У листопаді 1942 р. підпільна організація "Смерть німецьким окупантам" установила зв'язок з партизанським з'єднанням під командуванням М. Таранущенко з Чернігівської області, а пізніше – зі з'єднанням М. Наумова. За період з листопада 1942 по квітень 1943 р. ця організація відправила до лісу 224 чоловіки, з'єднанням "За Батьківщину" була передана друкарня [2, 61]. З цим же з'єднанням була зв'язана підпільна організація Л. Воробйова, що діяла у Дарницькому районі Києва. Загалом члени організації передали партизанам близько 200 чоловік, 1700 патронів, 100 кг медикаментів, 25 кг гіпсу, 150 гвинтівок, 180 гранат, 2 автомати, 2 кулемети, 40 нарукавних пов'язок залізничників, 50 залізничних проїзних документів [17, 15].

Спільну операцію провели підпільники Петровського району і партизани загону «Перемога». Зіпсувавши кілька механізмів підпільники добились того, що пароплави «Арсеналець» і «Ванда Василевська» та суднопідйомна база «Кам'янське» зазимували біля пристані Пічки, що була розташована у Више-Дубечанському районі Київщини. У березні 1943 р. команди суден і партизани перебили німецьку охорону, зняли судове озброєння та біля тонни вибухівки. Після цього судна були затоплені, а команди влилися до партизанського загону [29, 365].

Наближення до столиці України радянських військ, збільшення кількості підпільників, усе більше падіння бойового духу серед окупантів і колабораціоністів, стрімке зростання підтримки руху Опору мешканцями Києва створювали умови для підготовки в місті збройного повстання. Ідея повстання виникла ще у червні 1943 р. Однак, серед членів міськкома не всі підтримували ідею повстання, а пропонували під час відступу вермахта взяти під охорону життєво важливі об'єкти Києва і вберегти їх від руйнування. Все ж 20 вересня того ж року відбулося засідання підпільного міськкому, на якому був створений об'єднаний бойовий штаб для підготовки збройного виступу [21, 127].

Помилки в оцінці власних сил і ситуації, слабка організація призвели до того, що міськкому не вдалося ні підняти збройне повстання, ні взяти під охорону важливі об'єкти міста. Наприклад, Київська ТЕЦ була підірвана о 10-й ранку 5 листопада підрозділом з усього лише 20-25 німців. Київському підпіллю було цілком по силам не допустити знищення одного з найважливіших підприємств міста. Мало того, багато підпільних груп, будучи втягнуті у підготовку збройного повстання, фактично припинили боротьбу з окупантами на своїх ділянках [19, 19].

І все-таки в рамках підготовки повстання і допомоги наступаючим частинам Червоної Армії київські підпільники створили власний партизанський загін. Зусиллями підпільних міськкома та Залізничного райкома партії у вересні 1943 р. з міських бойових груп був сформований партизанський загін у кількості 125 бійців. На озброєнні партизан було 140 гвинтівок, 2 кулемети, 6 автоматів. 20 вересня загін був виведений у Голосіївський ліс. Проте, і друга спроба організації міського партизанського загону не була успішною. За визнанням підпільника А. Тонковида, «як партизанський загін він нічого не зробив» [27, 33]. Натомість, якщо вірити

другому секретарю підпільного Залізничного райкома КП(б)У Г. Міронічеву, за місяць перебування в тилу ворога загін врятував від пожеж кілька заводів і фабрик, розгромив у Глеваському лісі німецький полк, взяв багато полонених і трофеїв, звільнив Віту-Поштову і біля Василькова з'єднався з Червоною Армією. Через короткотривалість дій, як партизанський загін це формування вищестоящими органами не було затверджено [24, 11].

Наприкінці жовтня 1943 р. німецькі спецслужби знову вийшли на слід підпільників. Почалася третя хвиля репресій. 28 жовтня був арештований секретар Молотовського райкому Михайло Джагаркава, 29 жовтня – 19 підпільників Залізничного та інших районів міста. До нацистських тюрем потрапили О. Пироговський, секретар міськкому Б. Петрушко, зв'язкові міськкому О. Світлична та А. Салан, член бюро Кіровського райкому Н. Артюшенко. Також був арештований міський штаб з підготовки збройного виступу [14, 178-183]. Таким чином, 29 жовтня 1943 р. централізоване керівництво діяльністю радянського підпілля було перервано і, хоча, окремі групи намагались проводити самостійну роботу, як цілісна одиниця київське підпілля не дожило до звільнення столиці України всього 9 днів.

Підбиваючи підсумки боротьби киян проти німецько-фашистських окупантів, необхідно відзначити, що в діяльності київських підпільників чітко проглядається чотири етапи. Перший етап (липень-жовтень 1941 р.): завчасна підготовка і залишення в тилу ворога підпільних партійних організацій під керівництвом секретаря підпільного міськкому М. Рудешко. Однак, помилки у підготовці підпілля і підборі кадрів, відсутність досвіду нелегальної діяльності у його керівників та рядових членів, недостатня матеріальна база і психологічна пригніченість через неочікувані поразки Червоної Армії у початковий період війни призвели до швидкого розгрому залишеного підпілля німецькими контррозвідальними органами. Таким чином, завчасно залишене у Києві комуністичне підпілля було більшою мірою знищено або не приступило до роботи.

Другий етап (листопад 1941 р. – липень 1942 р.): У жовтні 1941 р. починає роботу підпільний міськком КП(б)У на чолі з К. Івкіним. Завдяки радянським патріотам, які залишилися в окупації, виникають нові підпільні організації. Відновлюють свою роботу комітети і первинні осередки компартії, яким вдалося уникнути репресій. Паралельно відбувається стихійне виникнення антинацистських організацій, не пов'язаних з партійним підпіллям. Цей етап став часом накопичення досвіду боротьби проти загарбників, пошуку найбільш ефективних форм підпільної роботи, кількісного й якісного зростання організацій і груп. Питання матеріального забезпечення стало, в цей час, найбільшою перешкодою для розгортання боротьби з ворогом.

Третій етап (липень 1942 р. – липень 1943 р.): Після розгрому міськкома Івкіна і до липня 1943 р. функції підпільного міськкома партії фактично виконував

Залізничний підпільний райком під керівництвом О.Пироговського. Цей райком став найбільш ефективною і боєздатною одиницею партійного підпілля Києва. Саме в цей період з партійним підпіллям налагоджує зв'язок і переходить під його начало значна частина підпільних організацій, що виникли стихійно.

Четвертий етап (липень-жовтень 1943 р.): У Києві діяв підпільний міськком на чолі з Б. Петрушко. Цей етап характеризується масовим притоком у підпільні групи нових членів. Відбувається також зміна основних завдань підпілля, пов'язана з наближенням радянських військ. Основна увага міськкома в цей період приділялася допомозі партизанам і спробам організувати збройне повстання.

Найбільших результатів підпілля Києва досягло в агітаційній роботі, у диверсіях на залізничному транспорті та саботажі на промислових підприємствах міста. Вагомим був вклад київських підпільників у розвиток партизанського руху в Київській, Житомирській та Чернігівській областях УРСР. Разом з тим, значна частина цих успіхів була досягнута не завдяки партійному керівництву, а завдяки патріотизму та ініціативі окремих учасників і конкретних підпільних організацій. За весь період окупації партійне керівництво київського підпілля не проявило належних організаторських здібностей, щоби зробити київське підпілля високоорганізованою і максимально ефективною силою. Навіть незадовго до вигнання окупантів київське радянське підпілля ані кількісно, ані якісно, не змогло стати серйозною бойовою силою, здатною підняти у збройне повстання і допомогти Червоній Армії звільнити столицю України.

Протягом 1941-1944 рр. на окупованій території України діяло більше 100 тис. підпільників [31, 414]. З них загинуло близько 40 тисяч [9, 217], тобто приблизно 40% складу підпільних організацій. Згідно звіту Київського міськкома КП(б)У у столиці України втрат було менше. У Києві з гітлерівцями боролися 680 антифашистів, з яких 25%, тобто 176 чоловік, загинули. Причому найбільші втрати понесли партійні організації Кіровського району – 55% і депо Київ-Московський – 51%. Найбільш чисельним був Залізничний підпільний райком, до складу якого входило 143 учасники. На другому місці по чисельності був підпільний міськком – 99 чол., на третьому – підпільна парторганізація «Смерть німецьким окупантам» у кількості 72 чол. 27% київського підпілля склали жінки, а у підпільному міськкомі їх кількість досягала половини. Майже 35% підпільників були комуністами та 17% комсомольцями. Показово, що у підпільному міськкомі відсоток комуністів дорівнював 37, і у жодній підпільній організації доля членів партії не перевищувала 55%. За національністю серед підпільників нараховувалося 71% українців і 23% росіян. Більшість підпільників були середнього віку: 259 чоловік від 30 до 39 років, що становило 38% і 117 чоловік від 40 до 49 років – 17%. Молоді від 21 до 29 років було 26 %, а до 21 року – близько 10%. Найбільш «віковим» виявився підпільний міськком, в якому доля людей від 40 років і вище сягала 37%. А більше всього молоді (66%) залучила до своїх лав партійна організація Дарницького

вагоноремонтного заводу. По роду діяльності у партійному підпіллі Києва було 55% службовців, 26% робітників, 13% тих, хто навчався, і 6% домогосподарок [20, 469].

Згідно партійної статистики за весь час окупації, підпільники вбили 920 солдатів та офіцерів окупаційних військ, звільнили з німецького полону 970 радянських військовослужбовців, допомогли уникнути угону до Німеччини 7680 людям, підірвали 2 мости, потопили 15 пароплавів і катерів, знищили і пошкодили 50 паровозів і 589 вагонів, 488 автомашин, розгромили 10 речових і продовольчих складів, 8 складів з озброєнням [20, 465-466]. Крім того, київські підпільники здійснили велику допомогу партизанським загонам, що діяли у Київській, Житомирській і Чернігівській областях. До партизан було відправлено 1870 чоловік, 500 кг вибухівки, 2532 гранати, 25 кулеметів, 550 автоматів, 1000 гвинтівок, 714 пістолетів, 133 тис. патронів, а також медикаменти на суму 129400 рублів [20, 467].

Серед нагороджених за вклад у звільнення Києва від окупантів були підпільники С. Г. Бруз, Ф. Ф. Ревуцький, Д. Ф. Зубков, П. Т. Громико, С. А. Пашенко, К. П. Івкін, Г. І. Кулик, В. І. Артамонов, Д. Соболев, Є. Бремер, Р. Окіпна, М. І. Груздова. Трьом киянам – І. Д. Кудрі, В. І. Кудряшову, О. С. Пироговському було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Джерела та література

1. Витяг з протоколу засідання бюро Київського міського комітету КП(б)У «Про затвердження звіту Київського підпільного міськкому КП(б)У за період вересень 1941 р. – червень 1942 р.» від 5 липня 1946 р. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 9.
2. Выписка из протокола № 35 заседания бюро Кагановичского райкома КП(б)У г. Киева от 15 августа 1945 г. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 193.
3. Григорович Д., Денисенко П., Немятый В. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны. – К.: Политиздат Украины, 1976. – 224 с.
4. Желтовский, инструктор оргинструкторского отдела ГК КП(б)У г. Киева. Отчет о деятельности подпольного горкома КП(б)У руководимого т. Ивкиным К.П. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 1.
5. Ивкин, секретарь Киевского подпольного горкома КП(б)У. Протокол № 7 Заседания Киевского подпольного горкома КП(б)У от 19.V.1942 г. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 1.
6. Інформація Скляренко Івана Кузьмича о состоянии подпольных парторганизаций в г. Киеве. 28.08.1943 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 369.
7. Кентій А. В., Лозицький В. С., Слободянюк М. А. Радянський рух Опору на окупованій території України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 98 с.

8. Клопотовский Ф. А., член подпольной партийной организации на Дарницком ж.-д. мосте. 8 мая 1946 г. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 10.
9. Лисенко О. Є., Гриневич В. А. Радянський рух опору па окупованій території України // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах. – Том 2. – К.: Наукова думка, 2004.
10. Логинова Елизавета Васильевна. Отчет о моей работе в подпольной организации горкома ЛКСМУ г. Киева. – ЦДАГОУ. Ф. 7, оп. 10, спр. 287.
11. Маслов, зам. начальника отдела управления НКГБ УССР. Справка по расследованию причин провалов партийного подполья в гор. Киеве и областях УССР. Киев, 5 мая 1945 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 11.
12. Мероприятия германских властей на временно оккупированной территории СССР. Обзор трофейных документов, иностранной печати и агентурных материалов: март 1941 – июнь 1943 г. Главное разведывательное управление Красной Армии. Москва, 1943 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 23, спр. 533.
13. Отчет Киевского подпольного горкома КП(б)У. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 1.
14. Петрушко, секретарь Киевского подпольного горкома КП(б)У. Смагин, Ячник, Рябошапка, Малеванчук, члены бюро горкома. Отчет о работе Киевского подпольного горкома КП(б)У за 1941, 1942, 1943 годы. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 9.
15. Письмо подпольщика Фалько А.С. «тов. Спиваку». – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 348.
16. Постановление бюро Ленинского райкома КП(б)У г. Киева от 2 августа 1945 г. – ДАКО. Ф. П-792, оп. 1, спр. 190.
17. Постановление заседания бюро Дарницкого РК КП(б)У от 7 июня 1945 года «Утверждение отчета о работе подпольных организаций действовавших против немецкой оккупации в 1941-43 годах в Дарницком районе г. Киева». – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 72.
18. Протокол № 7 заседания Киевского подпольного горкома КП(б)У от 19.05.1942 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 282.
19. Протокол № 28 заседания бюро райкома КП(б)У Железнодорожного района г. Киева от 2 июля 1945 г. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 86.
20. Ракин П. Зав. оргинструкторским отделом Киевского горкома КП(б)У. Цифровые данные о боевой деятельности подпольных большевистских организаций гор. Киева. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 1.
21. Савченко, народный комиссар госбезопасности УССР. Докладная записка «О разоблаченной агентуре гестапо и провокаторах, предавших партийно-комсомольские подпольные организации в г. Киеве» от 31 мая 1944 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 11.

- 22.Справка о деятельности Киевского подпольного горкома ЛКСМУ в период временной оккупации города немецко-фашистскими захватчиками (сентябрь 1941 – июль 1942 г.). – ДАКО. Ф. П-1, оп. 22, спр. 297.
- 23.Стадник, секретар Ленінського РК КП(б)У, 24 квітня 1945 р. Довідка на підпільну (міську) організацію в м. Києві під керівництвом Голеца Гаврила Кондратовича. – ДАКО. Ф. П-792, оп. 1, спр. 191.
- 24.Стенограмма беседы с Мироничевым Георгием Павловичем, бывш. членом бюро и вторым секретарем подпольного Железнодорожного райкома КП(б)У г.Киева, 10 марта 1947 г. – ЦДАГОУ. Ф. 166, оп. 2, спр. 344.
- 25.Стенограмма беседы с тов. Сенкевич Владимиром Николаевичем. 11 августа 1944 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 368.
- 26.Стенограмма информации Голеца Г.К. Киев, 20 марта 1944 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 351.
- 27.Стенограмма информации Тонковида Андрея Федоровича. Киев, 25.11.1943 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 373.
- 28.Стенограмма сообщения Нечипоренко Владимира Ильича. 24 февраля 1944 г. – ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 22, спр. 363.
- 29.Тронько П. Т., Овчаренко П. М. Солдаты киевского подполья / Герои подполья. Вып. 1. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Политиздат, 1970. – С. 332-373.
- 30.Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. В 3-х т. – Т. 2. – К.: Политиздат Украины, 1975. – 512 с.
- 31.Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. В 3-х т. – Т. 3. – К.: Политиздат Украины, 1975. – 465 с.
- 32.ЦК ВЛКСМ, тов. Михайлову от секретаря ЦК ЛКСМУ В.Костенко. Докладная записка о положении в городе Киеве в дни немецкой оккупации. 16.12.1943 г. – ЦДАГОУ. Ф. 7, оп. 10, спр. 99.
- 33.Чепижко С., инструктор оргинструкторского отдела Киевского горкома КП(б)У. Справка о результатах проверки деятельности подпольного Железнодорожного райкома КП(б)У в период с 18 сентября 1941 г. по 6 ноября 1943 г. – ДАКО. Ф. П-4, оп. 2, спр. 84.